

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ АГРЕСИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Актуальність дослідження. Сьогодні в психологічній науці накопичений великий обсяг теоретико-емпіричного матеріалу, присвяченого проблемам підліткового віку. Вивченням особливостей даної вікової групи займалося багато вітчизняних та зарубіжних психологів, серед яких Л.І. Божович, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, І.С. Кон, А.В. Мудрик, Д.І. Фельдштейн й ін.

До нашого часу між дослідниками не існує єдиної точки зору про те, коли ж розпочинається і закінчується підлітковий вік. Г. Грім обмежує підлітковий період віком 12-15 років у дівчат і 13-16 років у хлопців. Такий розподіл пов'язаний з тим, що процес статевого дозрівання у дівчат настає раніше. За Дж. Біррену, цей період охоплює вік з 12 до 17 років, у періодизації Б.Д. Бромлея – з 11 до 15 років. В періодизації, запропонованій Д.Б. Ельконіним, виокремлюються два закономірно пов'язаних між собою періоди – молодший і старший підлітковий вік. Як бачимо, думки з приводу початку і закінчення підліткового періоду відрізняються одна від одної. Підлітковий вік охоплює період від 11-12 до 14- 15 років, що відповідає середньому шкільному віку, тобто 5-9 класам сучасної школи. Він є першим перехідним періодом від дитинства до зрілості. В цей період відбуваються якісні зміни в емоційній та інтелектуальній сфері підлітка. До того ж, спостерігається стрімкий фізичний розвиток, який супроводжується нерівномірним ростом. Такі зміни породжують новий рівень самосвідомості, потреби у самоствердженні та самовираженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками й дорослими. Інтенсивний статевий розвиток зумовлює виникнення статевого потягу і пов'язані з ним переживання й інтереси. Майже всі ці зміни ускладнюють виховання підлітка.

Центральним і специфічним новоутворенням особистості підлітка у вітчизняній психології вважають виникнення у нього уяви про себе не як про дитину, а вже як про дорослого – почуття дорослості.

У підлітковому віці змінюється ставлення до себе. Підліток ретельніше слідкує за своїм зовнішнім виглядом. Дівчата намагаються доглядати за своєю фігурою, хлопці ж звертають увагу на свої м'язи, прагнуть бути атлетичними.

Міжособистісна взаємодія ровесників у підлітковому віці також зазнає змін. Якщо в початковій школі при виборі друзів дитина не ставила ніяких вимог, то підліток підбирає собі друзів за певними вподобаннями і критеріями, які не суперечать його власним. Змінюється не тільки спілкування з ровесниками, а й з учителями та з сім'єю. Для

підлітка більше не існує авторитету вчителя. На думку багатьох підлітків, вчитель має своїми діями заслужити авторитет.

Як бачимо, індивідуальність підлітка формується не сама по собі, а під впливом навколишнього середовища. Поєднання несприятливих біологічних, психологічних, сімейних та інших соціально-психологічних факторів спотворює нормальний перебіг становлення особистості та всього способу життя підлітка, породжуючи агресивність у його поведінці.

Серед основних факторів, що визначають таку поведінку, виокремлюють наступні:

- сім'я як одна з найважливіших детермінант агресивності підлітка;
- соціальні детермінанти (взаємодія з однолітками, фрустрація, помста, тощо);
- зовнішні детермінанти (шум, тіснота, вплив мас-медіа і т. д.);
- біологічні детермінанти (спадковість, гормони).

Одним із провідних чинників підвищеної агресивності особистості значною кількістю дослідників вважаються недоліки сімейного виховання.

«Агресивні діти, як правило, виростають у родинах, де дистанція між дітьми і батьками величезна, де мало цікавляться розвитком дітей, де не вистачає тепла і ласки, ставлення до прояву дитячої агресії байдуже чи поблажливе, де як дисциплінарні впливи припускають силові методи, особливо фізичні покарання» [5, с. 12]. Дійсно, зарубіжними дослідженнями було підтверджено, що до підвищеної агресивності дитини може призводити наявність суворих покарань у дитинстві, які до неї застосовувались. Було виявлено тенденцію: жорстокі покарання пов'язані з відносно високим рівнем агресивності в дітей, а недостатній контроль і догляд за дітьми – з високим рівнем асоціальності, що найчастіше супроводжується агресивною поведінкою.

Наступним соціальним інститутом підлітка є школа, де він знаходиться у середовищі своїх однолітків, спілкується з ними та під впливом взаємодії з іншими формує різні моделі поведінки. Нерідко моделлю поведінки виступає кліше «хто сильніший – той і правий», тому прояви агресивності можуть розглядатися як засіб самоактуалізації серед однолітків.

Ситуативні фактори відіграють мало не вирішальну роль у зародженні, формуванні готовності людини до агресії, а також у ході її реалізації. Агресія не виникає поза соціальним контекстом, поза певними ситуаціями і взаємодіями з іншими людьми. А. О. Реан вказує, що прояв чи не прояв агресивності як особистісної властивості у певних актах поведінки завжди є результатом складної взаємодії трансситуативних і ситуативних факторів. Першоджерелом, наприклад, агресивних дій неагресивної особистості є фактор ситуації.

Дослідники, які займалися проблемою агресивності, відзначають, що існує багато ситуативних факторів, які можуть викликати агресивну поведінку чи підвищити вірогідність її виникнення. Так, наприклад, висока температура повітря підвищує вірогідність прояву агресії або, навпаки, есканізму. Помірно висока температура повітря підсилює негативний афект (тобто дискомфорт), унаслідок чого зростає вірогідність прояву індивідом агресивних реакцій. Проте, якщо дискомфорт викликаний неадекватною високою температурою повітря, то не виключено, що індивід в такій ситуації віддасть перевагу втечі, оскільки вступ до агресивної взаємодії може спровокувати дискомфортні переживання.

Інші середовищні фактори також можуть зіграти роль зовнішніх детермінант агресії. Так, наприклад, шум, підсилюючи збудження, сприяє зростанню агресивності. Деякі дані свідчать про те, що тіснота (скупченість) також може спровокувати агресію. Спостереження показують, що агресивні реакції посилюються і в тому випадку, коли в повітрі містяться деякі забруднюючі агенти (наприклад, цигарковий дим, неприємні запахи).

Ймовірно, найбільшу заклопотаність і у батьків, і у фахівців викликають моделі агресії, що демонструються по телебаченню. І це не випадково, адже і вербальна, і фізична агресія на наших телеканалах зовсім не рідкість. У зв'язку з тим, що підлітки так часто стикаються з насильством у мас-медіа, багато людей виражають заклопотаність у зв'язку з тим, що це може підвищити у дітей схильність до агресивної поведінки. Побачені сцени насильства стимулюють появу агресивних фантазій особистості підлітка. Тому, якщо родинні стосунки або його спілкування з однолітками гратимуть роль підкріплення агресії, агресивна поведінка може стати звичкою.

У багатьох випадках потужними детермінантами агресії можуть бути деякі стійкі характеристики потенційних агресорів – ті особові межі, індивідуальні установки і схильності, які залишаються незмінними незалежно від ситуації.

У хлопчиків-підлітків спостерігається великий розкид агресивних реакцій в ситуаціях з фрустрацією. Однак із віком відмічається тенденція до зниження кількості агресивних реакцій на ситуації з фрустрацією. Агресивна поведінка підлітків-дівчаток є реакцією, що виходить за межі соціальних очікувань, а також способом реагування на деривацію структурних ланок самосвідомості, відповідальних за статеву приналежність і перспективи розвитку особистості.

Поведінкові реакції індивіда залежать також від його установок і внутрішніх стандартів. До найбільш важливих установок, що афектують агресивну поведінку, відносять різні форми упереджень.

Не дивлячись на те, що в деяких випадках, дійсно, можна говорити про успадковану схильність до кримінальної поведінки, це зовсім не

означає, що агресія як така просто передається з покоління в покоління. Більшість випадків «спадковості» агресії підлітків – це лише результат наслідування способів вирішення конфліктів у сім'ї та моделей агресивної поведінки.

Не заперечуючи можливого впливу біологічних або генетичних чинників на агресивні вчинки або мотиви, значна кількість дослідників вважає, що на всі випадки прояву агресії, на її специфічні форми і цілі, які переслідує той, хто обрав цю модель поведінки, в значній мірі впливають унікальні набуті навички індивідів, різні аспекти когнітивних процесів, наприклад, мислення, пам'ять, інтерпретація власних емоційних станів тощо.

Профілактика і запобігання девіантній поведінці стає не лише соціально значимим, але і психологічно необхідним процесом. Проблема підвищення ефективності ранньої профілактики повинна вирішуватися в наступних основних напрямках:

1. Виявлення несприятливих чинників із боку найближчого оточення, які обумовлюють відхилення в розвитку підлітків, і своєчасна нейтралізація цих несприятливих дій.

2. Сучасна діагностика асоціальних відхилень в поведінці неповнолітніх і здійснення диференційованого підходу для психологічної корекції агресивної поведінки.

3. Ігнорування актів агресивної поведінки як способу запобігання і «зняття» агресії.

4. Активне покарання як спосіб гальмування і корекції агресивної поведінки. Проте загальмовані в такий спосіб агресивні реакції не обов'язково зникнуть зовсім і можуть проявитися в ситуаціях, де загроза покарання слабша.

5. Інколи агресія може бути усунена за допомогою демонстрації. Йдеться про ті випадки, коли в критичній ситуації хто-небудь проявляє стриманість і закликає інших не піддаватися на провокації. На відміну від інших способів агресії (наприклад, залякування), демонстрація наочних прикладів неагресивної поведінки може понизити частоту й інтенсивність як прямих, так і непрямих проявів агресії.

Висновки. Таким чином, для профілактики агресивної поведінки необхідно навчити підлітків навичкам позитивного спілкування, взаємодії з іншими членами соціуму, уміння знаходити альтернативні шляхи вирішення конфліктів.

Список використаних джерел

1. Головей Л. А. Практикум по возрастной психологии. – СПб.: Речь, 2002. – 694 с.

2. Сергєєнкова О.П. Загальна психологія. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.

3. Анцупов А.Я. Конфликтология в схемах и комментариях. Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2009. – 304 с.

4. Савчин М.В. Вікова психологія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

[http://pidruchniki.ws/16990923/psihologiya/vikova_psihologiya -
savchin](http://pidruchniki.ws/16990923/psihologiya/vikova_psihologiya_-_savchin)

5. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб: Питер, 1997. – 336 с.

6. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. – 512 с.

7. Бандура А., Уолтере Р. Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М.: ЭКСМО, 2000. – 512 с.